

kai gyakorlatként előadott declamatiók is, így összesen 257 adatot tartalmaz).

Eszterházy Károly terve egy négy fakultással működő egyetem létrehozása volt: ezt szolgálta volna a könyvtár és az egri nyomda is, s ennek egyik alappillére lett volna az egri Teológiai Főiskola. Az 1709-ben alapított intézmény történetéről Bosák Nándor tanulmányában olvashatunk. Kapcsolódik a kötet a mai egri Hittudományi Főiskolához is. Ott hangzott el ugyanis Cs. Varga Istvánnak az a két előadása, amely a Boldogasszony- és a templom-motívumot vizsgálja a magyar irodalomban, gyönyörű versekkel illusztrálva e motívumok megjelenítését, egészen napjainkig.

Nagy értéke a kötetnek Iványi Sándor tanulmánya, amely az egri püspöki nyomdáról nyújt hiteles képet, kijavít-

va a szakirodalomban szereplő téves állításokat. Megállapításai szerint több mint 700 nyomtatvány került ki innen a XVIII. század folyamán.

Iványira a kötet második felében (*Könyvtárosportrék és bibliográfiák*) külön fejezet emlékezik, s azt, hogy munkássága milyen meghatározó volt a könyvtár életében, az általa összeállított bibliográfiák is jelzik (Czapik Gyula írói munkásságáról és a könyvtárról).

A kötet második fele tisztelgés az eltelt 200 év legjobb könyvtárosai előtt: az Albert Ferencről, Michalek Manóról, Leskó Józsefről, Iványi Sándorról készített portrékat a műveikről összeállított részletes bibliográfiák teszik teljesé, Szecskó Károlynak köszönhetően.

Pintér Márta Zsuzsanna

RÓMÁNAK VISELT DOLGAI. BESSENYEI GYÖRGY ÖSSZES MŰVEI

Kritikai kiadás. Sajtó alá rendezte: Penke Olga. Budapest, Argumentum Kiadó–Akadémiai Kiadó, 1992. I–II. 366, 378 l.

Bessenyei késői művei párhuzamosan készültek; a *Rómának viselt dolgaira* – mint a bevezető-tanulmányban olvassuk – utalások találhatók *A bihari remetében*, szövegparhuzamok *A természet világában*. E kapcsolatok helyenként nyújtanak némi támpontot az értelmezéshez, esetleg a kronológiához; a hiteles szöveg megállapítása azonban itt és minden Bessenyei-kiadásban problémákat okoz. A római történetnek van ugyan autográf kézírata, de van korabeli másolata is, ez utóbbin Bessenyeitől származó javítások olvashatók. Kézenfekvő lenne, hogy e javított változat legyen a közlés alapja, ám mivel Bessenyei e korpusznak csak az első 3 könyvét nézte át, a szöveg nem lett volna egységes, így Bessenyei korrekciói jogosan a jegyzetbe kerültek. Szövegközlési problémát jelent a mű ajánlása is: ez Orczy Lászlóhoz szól, autográf kézírata

nem maradt fenn, csak a másolatban olvasható; a szerkesztő az OSZK Levelestárában megtalálta, Orczy Lászlóhoz írott levelet vette helyesen alapszövegnek. Bessenyei ezt látta a másolatban, javításokat nem tett rajta, így hiteles változatnak fogadható el.

Külön fogas kérdés a másolat második kötése végén található *Beszéd az Országnek Tárgyáru* c. rész közlése. Ez az írás már sok problémát okozott a szakirodalomnak: önálló mű-e? Bevezető inkább? Mely műhöz készült? Miért került e helyre? A szöveg nem ad egyértelmű eligazítást. Összefoglaló igényű, mint általában a késői Bessenyei-művek, szól a nemzet boldogulásának eszközeiről, a tudomány, a törvények tanulásáról, a magyar nyelv fejlesztésének szükségességéről, a nemzeti identitás megőrzéséről, az akadémia felállításának fontosságáról.

A példák sorában a francia nemzet mellett utal a Róma bukása utáni idők „vakságára, tudatlanságára”. E gondolatok valóban nem tartoznak szorosan a műhöz; igaz, amit Kókay György írt a *Prózai munkák* kritikai kiadásának kötetében (Budapest, 1986.): hogy ez az írás leginkább Bessenyei röpirataira emlékeztet. Kókay György úgy véli, hogy Bessenyei „remélt kiadandó új művei sorozatának élére szánta”. Ennek azonban ellentmond, hogy az eredeti cím *Beszéd a munkának tárgyáról* volt, azaz csak egy műre utalt; Kókay szerint a *Jámbor szándék* c. röpirathoz kapcsolódik leginkább. Ám ő is elismeri, hogy eredetileg a *Rómának viselt dolgaihoz* készült, minthogy a munka végén Bessenyei e műről és céljáról vall: „Azért akartam Rómának viselt dolgait írni”, mert „esete *Világ tüköre* melyben az Emberi Nemzet nézheti magát”. Módszeréről is vall: „Tsak a nagy ropanásokon szökdösöm által”; célja, hogy sokan olvassák, vonzó könyvet akar írni, mert „az oskolai mesterséggel, mord elmével és száraz okokkal” írott művet „sutba veti” az olvasó. E sorok tehát mégis azt valószínűsítik, hogy a római történethez készült. Az ilyesféle írások azonban elő- vagy utószóként illeszkednek a munkákhoz, így magyarázatra szorul helye a második kötés végén. Penke Olga szövegösszefüggéseket keres a második kötésben taglalt törvénykezés, törvényalkotás problematikája és a *Beszéd az Országának Tárgyáról* között. Minthogy azonban Bessenyei egész műve – hozzátehetjük, csaknem minden műve – különféle, általános érdekű problémákat taglal, ilyesféle kapcsolatot nem nehéz találni írásai között. Úgy vélem, hogy inkább a filológiai érvek meggyőzőek: az, hogy a szöveg a kéziratban eredetileg is itt szerepelt, s hogy Bessenyei a másolati példányban is jóváhagyta az elhelyezést. A szerkesztő úgy gondolja, hogy a cenzúra is kevésbé akadhatott

fel rajta e helyen – ám egyrészt itt is megtalálhatták, másrészt vannak a műben másutt is olyan gondolatok, eszmefuttatások, amelyek legalább ennyire veszélyeztették a megjelenést. Bizonyos azonban, hogy a *Beszéd az Országának Tárgyáról* itteni közlése és helye mindenképpen indokolt; probléma viszont, hogy a *Prózai munkák* kötetében helyén való volt-e kiadása.

A művet átszövő elmélkedő jelleg határozza meg a forráshoz való viszonyát. Bessenyei Millot világtörténetének (*Éléments d'histoire générale*) római történeti részét fordítja, mint Penke Olga megállapítja, korrektil. A franciából átültetett szöveg azonban végig keveredik Bessenyei elmélkedéseivel; ezek mintegy ötszörösét teszik ki az eredeti részeknek. A mű szedése is jelzi a kétféle réteget: miként az 1966–1972-ben megjelent első kiadás, félkövér betűkkel hozza a Millottól fordított szövegeket. Penke Olga gondosan összevetette a műveket, pontosította, kiegészítette az előző kiadás hiányait, helyreállította Bessenyei központozását. Ő közli most először azt a mintegy 50 sort, amely a zsidó népre vonatkozott, s amelyet az előző kiadás szerkesztője kihagyott a műből. Penke Olának nagy érdemei vannak Bessenyei egyéb forrásművei feltárása terén: korábban, folyóiratban publikált cikkeiben, még kiadatlan disszertációjában, az itt olvasható bevezetőben bemutatja és elemzi a felhasznált francia műveket. Mindenekelőtt Millot hatásáról van szó, de taglalja Voltaire, Montesquieu, Vaisette írásainak kimutatható nyomait is. A felsorolt Voltaire-művek mellett talán érdemes lett volna megnézni az *Essai sur les Mœurs* címűt is: Bessenyei ismerte, a *Hunyadi János élete és viselt dolgai*ban kimutathatóan használta. Valószínű, hogy történelem-szemléletére is hatott: a hódító háborúk, a türelmetlenségből származó belviszályok elítélése átszövi a római tör-

ténetet is; egészében pedig az elmélkedésekkel átszótt történetíráásra láthatott itt vonzó példát.

Bessenyeinek határozott céljai voltak könyvével: „Nem azért kell írni a historiát, hogy meséljünk általa, hanem hogy az emberi ítélet tételt erőssítsük, a jótul a rosszat különböztessük, és mind azok által az elmét fel emeljük, és az erkölcsöt formáljuk.” A fordítást átszövő elmélkedések, elemzések is ezt a tanító, nevelő célzatot szolgálják, mindenekelőtt az ítéltre, gondolkodásra nevelést. A közbeszűrt reflexiókban kifejti, hogy mit kell gondolni hatalomról, hódításról, népről, vallásról és még számtalan kérdésről – ezekről jó összefoglalást olvashatunk az előszóban. Bessenyei oktató, nevelő szándéka szerint mértékeli forrásait is: több helyen rámutat ellentmondásra, indokolatlanságra, hihetlenségre. Ilyenkor azonban nem adatokat, írásokat szembesít, nem él a szorosabban vett forráskritikával, inkább hangsúlyozottan a józan észre, az okokra támaszkodó ítélet szükségességére hivatkozik. Így jár el egyes események bemutatása során is: elítéli az öngyilkosságot (Lucretiát), az atya és fiai, a testvér és testvér közötti tragikus ellentéteket (Brutus és gyermekei, a Horatiusok esetében), elutasítja, ha csodás jelekre, jóslatokra, „sugarlottságra” hivatkoznak (mint Numa, Tullus), jelzi, ha valamely cselekmény nem eléggé valószerű (pl. Livius leírásában). Bessenyei nem rejti el kétségeit sem, ha a felmerülő problémákra nem tud megnyugtató választ. Kartágó pusztulása fölött elmélkedve azt taglalja, hogy vajon „vak eset” vagy a kartágói háborúk miatti igazságos bosszú érvényesült-e? A választ nem tudja, a történelem „igazságát” nem látja, in-

kább továbbadja tépelődését az olvasónak: „Fejtegesd a dolgon való elmélkedésednek fonalát: kinlódgy véle mig szövevényébül ultra kapsz ki. Én fojtában fáradok, nyomorogj te is néha Olvasó!” A történetíró Bessenyei beszélgető, gondolkodó partnernek tekinti az olvasót, e kapcsolatban helye van a maga személyes megnyilatkozásának is: vallomásokot ír ifjúkori tévelygéseiről, a magányosságról, a bölcsesség és az olvasás vigaszáról, és még sok minden másról. A magyar próza ekkor formálódik, keresi útjait, műfajait; a Bessenyei-féle tanulságos, olvasmányosságra törekvő, elmélkedő jellege mellett szubjektív színezetű történetírás minden bizonnyal egyik jellemző próbálkozás, amelynek művelői, követői vannak: az előszóban is említett Verseghy, Gvadányi, s később, a Bessenyeit példaképnek hirdető Virág Benedek.

A Bessenyei-művek megjelenésének mostoha sorsa volt; különösen áll ez a bihari magányban írott munkákra. A *Rómának viselt dolgait* Vajthó László nagy kiadói munkássága sem tudta napvilágra hozni, csak 1966-ban és 1972-ben adta ki először Ádámné Révész Gabriella. Penke Olga tisztázta, hogy a mű 1801 és 1804 között keletkezett, pontosan tájékoztat az ajánlás és a *Beszéd az Országának Targyáruul* filológiai útvesztőiben, s az ő érdeme, hogy a kritikai kiadás mostani két kötetében hiteles szöveg olvasható. A szerkesztőt dicséri az alapos, korrektt előszó: kitér minden, a szöveget illető kérdésre, forrásra és forráshasználatra, a korabeli szöveggörnyezetre, elemzi a mű jelentőségét. Egészében mintaszerű munka a Bessenyei kritikai kiadás kötetei sorában.

Mezei Márta